

عباس کاظمی

امروز میری درجہ جامعہ پسا انقلابی

فرہنگ جاوید

فرهنگ جاوید

دفتر مرکزی: تهران، میدان امام حسین، خیابان صفای شرقی، کوچه شهید احمد جاوید

شماره ۱۷، طبقه سوم — صندوق پستی ۵۴۳۱-۱۴۱۵۵

تلفن: ۳۳۳۱۵ — www.Farhang-eJavid.com

Abbas Kazemi

The Everyday in the Post-Revolutionary

Farhang-e Javid Publication, 2016

— امر روزمره در جامعه پس‌انقلابی

عباس کاظمی (عضو هیئت علمی پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم)

مجموعه فرهنگ و علوم انسانی — ویراسته علیرضا جاوید

دبیر مجموعه: علیرضا جاوید — ناشر: انتشارات فرهنگ جاوید

مدیر هنری، طراح جلد: محمدباقر جاوید — صفحه آرا: احمد جاوید

لیتوگرافی: ایده پردازان نسیم — چاپ جلدی: چاپ متن: معرفت — صحافی: فرانگر

چاپ اول: ۱۳۹۵ — تعداد: ۱۰۰۰ نسخه — قیمت: ۲۰,۰۰۰ تومان

© کلیه حقوق چاپ و نشر این کتاب برای انتشارات فرهنگ جاوید محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد

آن (چاپ، فتوکپی، صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است.

کاظمی، عباس، ۱۳۵۲ - - Kazemi, Abbas, 1973 -

امر روزمره در جامعه پس‌انقلابی، عباس کاظمی، تهران: فرهنگ جاوید، ۱۳۹۵.

۲۳۶ ص. مصور (مجموعه فرهنگ و علوم انسانی)

ISBN: 978-600-6182-91-9

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۸۲-۹۱-۹

امر روزمره در جامعه پس‌انقلابی

عنوان اصلی:

۱. مطالعات فرهنگی ۲. جامعه‌شناسی ۴. زندگی روزمره ۵. ایران

۹۵۵/۰۸۴ - ۴۰۳۳۴۸۵

DSR ۱۵۸۶/۸الف ۱۳۹۴ ک

فهرست

۹	فهرست تصاویر
۱۱	تقدیر و تشکر
۱۳	درآمد

بخش اول: فرهنگ امر مادی و زندگی روزمره

۲۱	۱ مقدمه
۲۷	۲ زندگی اجتماعی اشیا
۳۵	۳ زندگی نامه فرهنگی اشیا
۳۹	۴ نظریه اشیا
۴۵	۵ به سوی مطالعات فرهنگ مادی در زندگی روزمره

بخش دوم: زندگی سیاسی اشیا در ایران انقلابی

۵۵	۱ پیکان و توده وارشدن زندگی شهری در دهه ۱۳۶۰
۶۵	۲ تجربه صف در دهه ۱۳۶۰
۷۹	۳ دیوان درباره نقاشی های طبیعت روی دیوارهای تهران

- ۹۱ ۴ مصرف ویدئو و زندگی روزمره در دهه ۱۳۶۰
- ۱۰۹ ۵ زندگی لباس های جین در دهه ۱۳۶۰
- ۱۲۵ ۶ کراوات این شیطان کوچک

بخش سوم: جامعه پساانقلابی

- ۱۴۱ ۱ گذار از جامعه انقلابی به جامعه مصرفی
- ۱۵۳ ۲ جامعه جدایی
- ۱۶۵ ۲ خانه در جامعه پساانقلابی
- ۱۷۳ ۴ انزوا و زمره زیرزمینی تا برج نشینی
- ۱۸۱ ۵ ایدئولوژیک شدن شادی در ایران
- ۱۸۷ ۶ خشونت و زندگی روزمره
- ۱۹۳ ۷ اخلاق جنسی و روحیه کنکوری: کنکوری شدن زندگی روزمره
- ۲۰۳ ۸ فساد طبقه متوسط: آمله در صفحه اینستاگرام
- بچه پولدارهای تهران

ضمائم: تصویر انقلاب

- ۲۱۳ ۱ ایماژ پیرزن خیابان نشین
- ۲۱۹ ۲ زیباشناختی کردن ابژه های نسل انقلاب
- ۲۲۵ ۳ انقلاب در انقلاب: نشانه شناسی بیلورد گاج - رمبدان انقلاب

- ۲۳۱ کتاب شناسی
- ۲۳۷ نمایه

فهرست تصاویر

۶۷	تصویر ۱	ایستادن مردم در صف نفت
۶۹	تصویر ۲	نمونه‌ای از دفترچه سهام در سال ۱۳۶۰
۷۱	تصویر ۳	برگ‌هایی از کوبین دفترچه بسیج اقتصادی
۷۲	تصویر ۴	به‌انتظار ایستادن مردم در صف نفت
۷۳	تصویر ۵	به‌صف ایستادن مردم و صرف زمان طولانی برای آن
۷۵	تصویر ۶	کسالت زندگی در به‌صف ایستادن
۸۰	تصویر ۷	نمونه‌ای از نقاشی دیواری طبیعت
۸۱	تصویر ۸	نمونه‌ای از نقاشی دیواری خانه‌های قدیمی
	تصویر ۹	نقاشی از دیوارهای انقلاب ("دیوارنوشته‌های انقلاب")، مرتضی کاتوزیان)
۸۳		
۸۶	تصویر ۱۰	نقاشی شهدا در بزرگراه شیخ فضل‌الله
۸۸	تصویر ۱۱	نقاشی شهید آغشته به خون بر دیوارهای تهران
۸۹	تصویر ۱۲	نقاشی دیواری طبیعت بر دیوارهای تهران
۸۹	تصویر ۱۳	نمایی از آبشار در نقاشی دیواری در تهران
۹۰	تصویر ۱۴	نقاشی طبیعت و مراتع بر دیوارهای تهران

- تصویر ۱۵ تکه‌ای از ستون مردمی روزنامه کیهان ۹۵
- تصویر ۱۶ نمونه‌ای از هنرهای حجمی (مفهومی) که ساعت را نشان می‌دهد ۲۲۰
- تصویر ۱۷ شمایل پیرزنی که یادآور خاطرات گذشته است ۲۲۱
- تصویر ۱۸ نوار کاست به عنوان هنری حجمی (مفهومی) ۲۲۲
- تصویر ۱۹ نمونه‌ای هنری از چرخ خیاطی ۲۲۳
- تصویر ۲۰ نمایی از ساختمان نیمه‌کاره اوایل انقلاب ۲۲۶
- تصویر ۲۱ بیلبرد تبلیغاتی گاج در میدان انقلاب، ۱۳۹۳ ۲۲۶

درآمد

کتاب حاضر اهداف کوچکی دارد. نخست، کتاب بخشی از تجربه زیسته‌ام است بی آن‌که خواسته باشم شرح حال نویسی کنم. هنگامی که شش سالم بود، انقلابی عظیم به همراه تحولات ریز و درشت آن رخ داد. هم‌نسلان من بزرگ شدند و قامت افراشتند، با جریان پُرخروش انقلاب تجربه شدند و مبارزه کردند و سپس هریک نگاه و مُراد خود از انقلابی بودن را تفسیر کردند.

وقتی به کلاس اول رفتم، انقلاب یک‌ساله شده بود. تا آن بدگم، را شوروی دربر گرفته بود که آن را پایانی نبود. انقلاب چونان سرودی بر لبان مردم جاری بود. مردم حالتی متفاوت داشتند، گفתי همگی جوانان بالغی شده بودند با آرمان‌های بزرگ و آرزوهای بی‌پایان. نسل ما که کلاس اول را تجربه می‌کرد، تفاوت‌های عظیم را در مدرسه و سال به سال تجربه می‌کرد. مدرسه بخشی از انقلاب شده بود: معلمان، کارکنان، دیوارنوشته‌ها و سرودهای انقلابی سر صف‌ها دائماً تغییر می‌کردند؛ هرروز شعارها طولانی‌تر می‌شدند و تحول آن‌ها، تحول جامعه انقلابی را به‌سادگی نشان می‌دادند. تغییرات جزئی و سریعی که خود را در عرصه‌های متفاوتی چون پوشاک، فراغت، آداب مذهبی، شیوه سخن‌گفتن، شکل آرزوها و امیال مردم نشان می‌داد، حکایت از پرورش ذهنیت

فرد انقلابی داشت؛ ذهنیتی که باید خود را با حجم عظیمی از تغییرات تطبیق می‌داد.

نسلی که با انقلاب هوشیار شده بود، شخصاً جنگ را در انتهای دوران دبستان و راهنمایی تجربه می‌کرد. جنگ تحمیلی هشت ساله، همه چیز را برای زندگی ما تعریف کرده بود. حتی بازی‌های کودکان ما نیز جنگی شده بود! میانه دبیرستان بود که جنگ پایان یافت و به ما گفته شد که عصر سازندگی فرارسیده است. ما دانشگاه را با دوران سازندگی آغاز کردیم. تهران شروع به تغییر کرد؛ رزگراه‌های جدیدی ساخته شد، فرهنگسراها راه افتادند، نقاشی‌های دیواری بزرگ‌تر شدند و مردم با هم تراز هم آن‌که دهه ۱۳۷۰ عصر بازگشت مراکز خرید بود و سازداد که مفهوم مصرف در دهه سوم انقلاب جایگزین مفاهیم تحلیلی پیشین شده است.

نسل ما تحولات تحمیلی را با دوران اصلاحات تجربه کرد. زندگی روزمره چندپاره شده در عصر سازداد، شکاف بیش‌تری برداشته بود و سیاست به زندگی روزمره بازگشته بود. این‌حال، آمدی نژاد زندگی روزمره را سیاسی‌تر کرد؛ پابرهنگان انقلابی را به میدان شهر برگرداند و تلاش کرد زندگی روزمره را به شرایط انقلابی (با تنگناها، اساسات و مخاطراتش) نزدیک گرداند. دوره‌ای که امروزه نیز تجربه می‌کنیم به اندازه دهه‌های پیشین با دلهره، نگرانی و تشویش نسبت به آینده همراه است و این یعنی ما هنوز در شرایط انقلابی نفس می‌کشیم: عصر تغییرات پی‌درپی و نوآوری‌هایی که نوع خود جدید، خارق‌العاده و پیش‌بینی‌ناپذیرند.

هر دهه برای نسل ما به اندازه یک قرن تحول بود. ما نسلی هستیم که ظرفیت زیادی برای تغییر داریم چراکه می‌تواند عزیزترین چیزهای ما را به پای آرمان‌هایش بریزد؛ نسلی که درعین حال می‌تواند به سادگی از افراد و چیزهایی که عاشقش بوده متنفر شود؛ نسلی که انقلاب، جنگ، صلح، نوسازی و تحریم را یکجا و با هم تجربه کرده است.

نوشتارهای این کتاب، تلویحاً تجربه‌های متفاوتی را منعکس می‌کنند. هدف صرفاً "روایت نسلی" از رویدادهای زندگی روزمره نیست، بلکه

مقصود به‌کارگیری زبان روزمره برای مخاطبانی خارج از حوزه علوم اجتماعی است؛ البته مایل بودم که روزمرگی را نه صرفاً از طریق مناسبات میان انسان‌ها بلکه در سطحی وسیع‌تر یعنی دنیای مشترک انسان‌ها و ناسان‌ها ببینم و، درعین حال، نگاه خود را بر نادیدنی‌ها یا ناچیزها متمرکز کنم. برخی از این پاره‌نوشته‌ها – به‌خصوص فصل 'زندگی سیاسی اشیا' – تلاش می‌کند به باستان‌شناسی فرهنگی بپردازند؛ رجوع به لایه‌های گذشته – حتی امروز – و کاویدن خاک و زباله‌ها برای اشیا یا موضوعاتی که در مرز میان ارزش و بی‌ارزش بودن زندگی می‌کنند؛ نوعی تاریخ‌نگاری انتقادی فرهنگ و زندگی روزمره که تلاش دارد جامعه را نه از سطح کلان (ساختارهای رسمی) بلکه از سطوح جزئی و پیش‌پافتاده زندگی روزمره روایت کند.

باستان‌شناسی فرهنگی مفهومی است که به شکل استعاری در این کتاب مورد استفاده قرار گرفته است.^۲ من خود از باستان‌شناسی فرهنگی نوعی نگاه کاوشگرانه در دل زندگی روزمره و حفاصت آن در فرهنگ گذشته‌نه‌چندان دور و حتی در بطن حیات امروز است.^۳

بیش از هرچیز این کتاب سودای آن دارد که تاریخ را از زاویه‌های به‌ظاهر بی‌اهمیت‌تر زندگی روزمره روایت کند. بدین ترتیب، کسی دیگری از تاریخ برای ما آشکار می‌شود که در حال فراموشی است. کار ما بازگرداندن آن خاطرات و آرایه‌نمایی متفاوت برای استفاده از آن‌ها در زمان حال است. در همین هنگامه است که بنیامین^۴ و ایده زباله جمع‌کن او به کمک ما می‌آید: بازیاخت‌پذیر کردن آت‌و‌آشغال‌های تاریخ مصرف گذشته رویدادها، خاطرات و اشیا.

1. non-human

۲. استفاده از واژه باستان‌شناسی، پیش از این توسط بسیاری از متفکران مانند فروید، بنیامین و فوکو به‌کار برده شده است.

۳. درباره نگاه جدید به باستان‌شناسی، رجوع کنید به:

González-Ruibal, Alfredo (ed.), *Reclaiming Archaeology: Beyond the Tropes of Modernity*, New York: Routledge, 2013.

۴. Walter Benjamin (۱۸۹۲-۱۹۴۰): فیلسوف مارکسیست آلمانی.

والتر بنیامین در پاره‌ای از کتاب معروف خود پروژه پاساژها^۱ (۲۰۰۳) اشغال جمع‌کن‌ها را گروهی تصویری می‌کند که از میان زیاله‌ها چیزهای باارزش پذیر را بیرون می‌کشند و از نواحی می‌کنند. همین باارزش پذیر کردن زیاله‌ها نشانه‌ای است از قدرت بخشیدن به صداها و خاموش و باارزش کردن چیزهایی که بی‌ارزش تصور شده‌اند و مهم‌تر از همه، یافتن وعده‌هایی است که بی‌آن‌که محقق شده باشند به میان زیاله‌ها افکنده شده‌اند.

سودمندی مطالعه انتقادی زندگی روزمره، تأمل در لایه‌های فراموش شده زندگی و مرئی ساختن امر نامرئی یا به تعبیر دقیق‌تر، برانگیختن چیزها از گور است. در سرآیند مذهب ما، روز محشر، روز برانگیختن از دل گورهاست. «يَوْمَ يُخْرِجُنَا مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا» یعنی روزی که مردم از گور شتابان بیرون می‌آیند (عاج: ۴۳). موجوداتی که هزاران سال خاموش بوده‌اند اکنون برمی‌خیزند و به صدا درمی‌آیند. نقد زندگی روزمره کمک به تحقق روز محشر، برانگیختن چیزها از دل گورها و احیای دوباره آن‌هاست. طبق روایت قرآن، در این برانگیخته شدن حتی نایسان‌ها نیز حضور دارند: «وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ». یعنی، و چون وحوش گرد آورده و محشر شوند (تکویر: ۵). بدین ترتیب، ما قرار است در این کتاب با جان‌بخشیدن مجدد به اشیا، درباره گذشته‌ای نه‌چندان دور روایتی عمارت از روایت‌های رسمی ارایه دهیم.

به سخن درآوردن چیزهایی که روزگاری اسراربان شما بودند، نوعی روش انتقادی برای فهم زندگی روزمره است. همین‌که جهان خاموش جزرها را بیدار می‌کنید، دنیای زندگان به لرزه درمی‌آید و سکوت و آرامش آن افشانی می‌شود. کافی است به تعبیر بنیامین نشان دهید و صدا دهید و به سخن آورید! یکی از مهم‌ترین راه‌های صدا دادن، نگاه کردن متفاوت به پدیده‌هاست؛ نگاهی که اکنون در سنگینی نگاه ایدئولوژیک به زوال رفته است. شاید نوعی دیالکتیک نگاه بتواند به یاری ما بیاید. آنچه به میانجی صف، کنکور و پیکان گفته

می‌شود هدفی جز کنارهم‌نهادن این پدیده‌های نامتجانس برای خلق نگاه جدید ندارد.

یکی از مهم‌ترین کارهایی که جامعه‌شناس در هر سطحی می‌تواند انجام دهد تغییر نگاه و زاویه دید مردم است. این ایده بسیار شبیه ایده میلز در پیش جامعه‌شناختی^۱ (۱۹۵۹) است. بینش جامعه‌شناختی نه تلاش برای نظریه‌پردازی و نه به پیچیده واقعیت‌های زندگی برای مبهور کردن مردم کوچه و بازار، بلکه به سنای بازکردن پنجره‌ای برای نگاه‌های متفاوت، متکثرکردن چشم‌انداز مردم و تیزبین کردن آن‌هاست.

بخش اصلی کتاب، 'زندگی سیاسی اشیا' است. ما در این بخش، زندگی روزمره در جامعه انقلاب را از زبان اشیا روایت می‌کنیم. همان‌طور که در فصل اول به تفصیل بحث خواهیم کرد، مفهوم اشیا نه در معنای محدود آن یعنی ابزار^۲ و ماده^۳ بلکه در معنای وسیع آن یعنی "چیز"^۴ در نظر گرفته شده است. در فصل فوق به تفصیل درباره شیبه‌های مطالعه اشیا سخن خواهیم گفت اما رویکرد اصلی ما نه صرفاً توجه به اشیا بلکه "بازیافت"^۵ آن برای فهم متفاوت زندگی روزمره است. در فصل دوم، مرادی جوان پیکان، ویدئو، جین پوشی بازیافت می‌شوند تا از خلال آن‌ها تاریخ فرهنگ روزمره مردم در دهه اول انقلاب به یاد آورده شوند. در فصل دیگر، جاکت متاسفانه ایرانی به بحث گذاشته می‌شود؛ برای مثال در فصل 'گذار از جامعه انقلاب به جامعه مصرفی'، تحولات دهه‌های بعد از انقلاب مورد توجه قرار می‌گیرد؛ با درحالی که فیلم جدایی نادر از سیمین بحث می‌شود، در واقع بهانه‌ای است برای کاوی خصلت منفرد و جدایی‌ساز جامعه جدید. همین‌طور مقوله شادی ستون در بستر جامعه ایدئولوژیک دیده می‌شود و، در نهایت، در فصل 'اخلاق مذهبی و روحیه کنکوری'، می‌خواهیم شکلی از تعامل در ایران پس‌انقلابی را که میان

۱. C. Wright Mills (۱۹۱۶-۱۹۶۲)، جامعه‌شناس امریکایی.

2. <i>The Sociological Imagination</i>	3. object
4. material	5. thing
6. recycling	

دو منطق کنکور و ایدئولوژی برقرار شده، واکاوی کنیم. (از منظری دیگر، فصل 'کنکور' روایت شیء شدن کنکور و چیره شدن بر روابط انسانی نیز هست.) در ضمیمه کتاب، سه یادداشت کوتاه نشانه شناختی انتقادی آمده است که ما را مجدداً به فصل اولیه کتاب، 'جامعه انقلابی'، ارجاع می‌دهد.

امیدوارم این کتاب بیش‌تر از همه قهرمانان زندگی روزمره، یعنی مردم، را مخاطب خود قرار دهد. اگر این اثر بتواند چیزهایی از گذشته نزدیک و زمان کنونی را به آن‌ها یادآوری کند به هدف خود رسیده است.

www.ketab.ir